

Nicolae IORGA

***Istoria Bisericii românești
și a vieții religioase
a românilor***

Vol. II

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

CUPRINS

Câteva iscălituri inedite de arhieriei din veacul al XVIII-lea..... 5

CARTEA a III-a. EPOCA ROMÂNEASCĂ

PARTEA I. LUPTA PENTRU DESĂVÂRȘIREA UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI	9
CAP. I. Politica religioasă a lui vodă Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa	11
CAP. II. Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu	18
CAP. III. Politica ambiguă Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma	21
CAP. IV. Urmărilor nemijlocite ale Unirii	27
CAP. V. Întărirea Unirii de către Curte	35
CAP. VI. Împotrivrile îndeplinirea Unirii	39
CAP. VII. Noul vlădică ardelean Ioan Patachi	46

PARTEA a II-a. BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FANARIOTE	53
CAP. I. Moartea Patriarhului Dosoftei. Noul Patriarh Hrisant	55
CAP. II. Căderea Mitropolitului Antim	58
CAP. III. Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote	65
CAP. IV. Greci și români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țării Românești	69
CAP. V. Mănăstirea brâncovenească a Hurezului	76

PARTEA a III-a. BISERICILE ROMÂNEȘTI DIN PRINCIPATE ÎN LEGĂTURĂ CU RUȘII ȘI ÎN LUPTĂ CU GRECII	81
CAP. I. Biserica moldovenească de la moartea lui Dosoftei până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească	83
CAP. II. Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat	93
CAP. III. Mișcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei	98
CAP. IV. Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia	102

PARTEA a IV-a INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNE ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA BISERICESCĂ.....	109
CAP. I. Opera episcopului Damaschin.....	111
CAP. II. Urmașii lui Damaschin.....	116
CAP. III. Noile tipărituri muntene.....	119
PARTEA a V-a. ÎMPREJURĂRI ARDELENE DE LUPTĂ ÎMPOTRIVA UNIRII.....	129
CAP. I. Vlădica Ioan Inochentie Clain.....	131
CAP. II. Răscoala împotriva Unirii.....	137
CAP. III. Întemeierea episcopioilor neunite în Ardeal și la Oradea Mare.....	143
CAP. IV. Noua tipografie a Bisericii unite.....	148
PARTEA a VI-a. BISERICA DIN PRINCIPATE ÎN ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCE.....	153
CAP. I. Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.....	155
CAP. II. Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.....	160
CAP. III. Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna.....	167
CAP. IV. Munca de cărturari a călugărilor putneni.....	171
CAP. V. Începutul literaturii teologice la români.....	177
CAP. VI. Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul guvern străin	182
PARTEA a VII-a. ÎNVIEREA SPIRITULUI BISERICESC PRIN REFORMA LUI PAISIE DE NEAMȚ.....	189
CAP. I. Paisie și paisianismul în Principate.....	191
CAP. II. Paisianismul și Biserica Moldovei sub Mitropolii Leon Gheuca și Iacov Stamate.....	197
PARTEA a VIII-a. UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN, SPRIJINIT DE ARHIEREII DIN PRINCIPATE, CU NOUL CURENT NAȚIONAL DE PESTE MUNȚI.....	205
CAP. I. Episcopul de Argeș, Iosif.....	207
CAP. II. Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Clain, Șincai și Petru Maior ca răzvrățiți religioși.....	210
CAP. III. Biserica neunită și cea dintâi organizare a ei.....	217
CAP. IV. Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.....	221
PARTEA a IX-a. UNIREA TUTUROR CURENTELOR RELIGIOASE ÎN OPERA LUI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.....	229
CAP. I. Noile tipărituri ieșene.....	231
CAP. II. Tipărituri ardelenene și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.....	237

CAP. III. Biruința curentului paisian în Principatul Țării Românești.....	243
PARTEA a X-a. LUPTA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA. ORGANIZAREA BISERICILOR DE PESTE MUNȚI	
	251
CAP. I. Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească	253
CAP. II. Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.....	265
CAP. III. Biserica bucovineană în acest timp.....	268
PARTEA a XI-a. AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA DIN ROMÂNIA. ORGANIZAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ A BISERICILOR ROMÂNEȘTI DE PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE	
	281
CAP. I. Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin	283
CAP. II. Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiiilor și mănăstirilor de țară.....	289
CAP. III. Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți	295
CAP. IV. Moștenirea lui Șaguna	309
CAP. V. Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fală	311
CAP. VI. Biserica din România sub Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovenești. Secularizarea averii mănăstirilor închinat.....	313
CAP. VII. Schisma pentru numirile de episcopi	319
CAP. VIII. Orânduirea definitivă a Bisericii vechii României	322
CAP. IX. Biserica românească din Regat înainte de marele război	327
CAP. X. Biserica României unite.....	330
Biserica unită.....	334
Lista mitropoliților și episcopilor români.....	337

CAP. I.

**Politica religioasă a lui vodă Brâncoveanu
și tipăriturile muntene din epoca sa**

Când, puțin timp după soborul din februarie 1697 și urmările lui, vlădica ardelean Teofil muri, alegerea urmașului lui se făcu în condițiile obișnuite. Spre Bucureștii mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, de la Ciugud, Atanasie Anghel, care ducea cu dânsul recomandări puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe care-i câștigase cu bani. De o plată făcută în mâinile lui Teodosie, ca să fie ales, nu poate fi vorba; el dădu după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei „ca mulțumire”¹. Alegerea se făcu după datina creată pe vremea lui Șerban Cantacuzino și, în ianuarie 1698, Atanasie era sfințit ca mitropolit pentru Ardeal.

De data aceasta, noul vlădică nu primi condiții de la Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-și dea la iveală tendințele de calvinizare. Învățăături pentru purtarea sa le primi el de la București chiar.

Aici vodă Brâncoveanu, om bogat, darnic și mândru, n-avea o politică religioasă așa de sigură ca a înaintașului său – cum, de altminterea, și în politica propriu-zisă el se dovedise mai șovăitor decât acesta – după stricarea bunelor legături cu Dosoftei de Ierusalim. Strict ortodox firește, fără să aibă față de catolici măcar acea curtenie care deosebise pe Șerban Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărți românești, de cuprins religios și literar, bune pentru citirea boierilor și a preoților:

---

¹ *In recognitionem; Iorga, Sate și preoți*, p. 179, nota 2.

la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Șerban și sub supravegherea lui Constantin Cantacuzino stolnicul, *Mărgăritarele* lui Ioan Gură de Aur, „întăritoriu săborniceștii și apostoleștii a Răsăritului Beseareci și adevăratei pravoslavnice credințe îndireptătoriu”, prefăcută în limba tuturor „ca să poată fieștecare Rumân ce și puțină învățătură ar avia, să înțeleagă”.

Pe de altă parte, un călugăr din Iviria sau Ivir, din Iberia Caucazului, fost rob al turcilor, Antim, om cu deosebit simț pentru artă în toate înfățișările ei, tipărea, întâi, pe seama lui, se pare¹, lucrări grecești care dovedesc înființarea unui curent ce ducea, nu numai la înzestrarea cu cărți, pe socoteala românilor, a a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci și către *grezizarea Bisericii românești*.

Pe lângă *Parenticele* împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greaca populară de Hrisant, nepotul, trimis îndată în 1692 prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim², pe lângă „Manualul” lui Cariofil, care răspundea la unele întrebări de natură teologică ale stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curții, Gheorghe Maiota (1697)³ – altele, de același, în 1706-1707, la Râmnic⁴ – se dau în grecește, prin osteneala lui Antim, *cărți de slujbă bisericească*. Astfel e slujba Sf. Grigorie Decapolitul, făcută în această limbă de Matei al Mirelor⁵, și cea în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive – cu toate că în mănăstirea Bistriței oltene, care nu era „închinată” și nu adăpostea călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavonește. La mitropolie, și nu încă la Snagov, altă mănăstire

¹ Cărțile poartă numai însemnătatea că sunt lucrate de „Antim ieromonahul”. Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 419.

² V. cele două lucrări ale păr. Chrys. Papadopulos și Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 46, 56 și urm.

³ Pentru Maiota, v. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 49, 417, 429.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibliografia Română*, I, pp. 468-9, 478-9.

⁵ V. mai sus, vol. I, pp. 252-3.

neînchinată, unde fu numit apoi și ca egumen străinul Antim, care-și găsi îndată adăpostul prielnic între zidurile ei¹, se publica la 1693 o minunată Evanghelie greco-românească, prin care putem vedea mai bine gândurile unora dintre arhierii pribegi și boierii de alta neam care înconjurau pe Brâncoveanu. Și aceasta e „după greciasca ai (*sic*) Bisearicii orânduială așezată”, ca și tipăritura mai veche a lui Șerban Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca „și în casele voastre cu cetaniia ei adease să vă îndeletniciți”, scrie tipograful. Teoria lui Dosoftei al Moldovei că Scriptura folosește numai dacă e înțeleasă, teorie primită până la 1688 și în Țara Românească, e înlocuită prin aceea că patimile rele din inima omului și „numai din cetanie și din auzire să moară”. În sfârșit, nu numai pentru grecii de departe, ci și pentru românii de aproape, se dă la 1697, *Antologhiul, Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie „pe tot anul”: slujbe la sfinți sau „acolutii”, Psaltirea întregă, Octoihul, Orologiul sau Ceaslovul, Penticostarul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini era tipărit cu cheltuiala unui fost catehumen al Lavrei celei Mari din Athos, Galaction Vidalis, și îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediție apare la 1709. Ignatie, egumenul grec de la Nucet, dă în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se cânta desigur în biserica lui. Și o Slujbă pentru târnosirea bisericilor se tipări, de Auxentie al Sofiei, „pentru a se împărți în dar arhierilor”, în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

După împrejurările noi din Ardeal se dă la Snagov în grecește „Mărturisirea” lui Petru Movilă, la care se adaugă o cârtică a lui Visarion Macri despre „cele trei mai mari virtuți” (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a sărbătorilor, un „Heortologion” în 1701, apoi o „Învățătură dogmatică a Bisericii Răsăritene” (1703), tratând despre împărtașanie și sfințenia Fecioarei, iar celălalt, Ioan Comnenul, își tipărește o descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine de la Muntele Sinai, se

---

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 419-21.

retipărește la 1710¹, iar urmașul acestuia la Scaunul din Silistra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, „Panoplia dogmatică” a vechiului împărat Alexie Comnenul. Acestea pe lângă discursurile grecești ale fiilor domnului, care laudă pe sfinții patronali ai neamului lor².

Liturghia *greco-arabă*, dată și pentru acei preoți sirieni care nu știau decât grecește (1701), dată și pentru acei preoți sirieni care nu știau decât grecește (1701), *Ceaslovul* bilingv din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep, *Liturghia* georgiană din 1710 și *Evangelhia* din 1709 în aceeași limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părțile Răsăritului. Sunt și lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu țările noastre, ca Slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoție al lui Hrisant (1702).

Ca o curiozitate interesantă, ca o carte bună pentru a învăța încă o limbă străină, și fără niciun gând la întrebuițarea ei practică, dădea la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu și prefața românească, se publică în 1696, Slujba slavonă a Sfinților Constantin și Elena, se spune că s-a făcut slavonește, nefiind la „izvoadele grecești”. Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e tipărită „pre limba cea obicinuită a să ceti prin besearecile rumânești, sloveniasca, fiindu și lipsă de aciasta pre la besearici de această dată”, adăugându-se că e nevoie și pentru învățământ, care se știe că se rezema pe învățarea pe de rost a Psaltirii: „pre la școale pentru învățatura copiilor”³.

Nu se putea înlătura însă așa de ușor ca vechea zdreanță slavonă noul veșmânt al limbii românești. Numit episcop de Buzău la 10 iunie 1691, Mitrofan reprezintă încă acolo, în colțul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.

² *Ibid.*, I, pp. 419 și urm., 452 și urm., 457 și urm., 468-9.

³ *Ibid.*, p. 415.

începuse dascălul lui, acum pribeag în Polonia. Încă de la 1691, el tipărește în Buzău o traducere românească, publicată de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii de la Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri*, scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu „catizme”, tropare, molifte, „pashalii de 50 de ani”, „exapsalm”, „după orânduiala grecească”; această lucrare, revăzută după textul Bibliei de la 1688, era însă menită, nu să se dea preoților spre întrebuițare, ci să se împartă numai, pentru citire, „în har pravoslavnicilor creștini”. Tot așa și cu *Evanghelia* de la Snagov din 1697, care dă numai într-o formă „diorthosită mai cu multă nevoință” textul cunoscut, pentru citirea de către cei ce nu știu slavonește.

În același an, ca o urmare a aceleiași mișcări, Moldova răspândea o *Tâlcuire a Liturghiei*, tălmăcire făcută de Cacavela, îndreptată de un necunoscut și tipărită de Antioh Vodă Cantemir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscălește Prefața.

Să se adauge traduceri după edițiile grecești ale aceluiași meșteri, ca acea „Carte sau lumină”, din 1699, care e redarea în românește a cărții lui Maxim Peloponesianul, retipăririi sau prelucrării, ca aceea ce cuprinde „Învățătura preoților pe scurtu de Șapte Taini ale Besearecii” – publicație din Buzău, cu titlu și pentru Moldova (1702)¹. Întâmplător se dau cărți de morală religioasă sau de instrucție poporală în materie de religie, precum sunt *Învățăturile creștinești și Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filotei, un român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, și-și putea zice, stând se pare la Sf. Ecaterina din București, metoc al Sinaiei²: „Sfetago-rețul”, ori *Pildele Filosofești* din 1713, pe care le tipărește, în traducerea lui Antim, grecul ce purta afacerile de negoț ale lui vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârșit, „antologia de sentințe” ale filosofilor, „Sfăturile creștino-politice” ale lui Antim Ivireanul (1715).

---

¹ *Ibid.*, p. 539.

² Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 347.

Mitrofan de Buzău urma singur dincolo de Milcov tradiția cea bună. La 1697 el îndrăznește să dea un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începea, pe temeiul Vieților de Sfinți ale lui Dosoftei, *Mineiele* românești, având tipicul, parimiile și sinaxarul în limba noastră, traduse și de Radu Greceanu. Și în prefața acestei cărți – lucrată „cu mare sârguire”, „că și noaptea o am făcut-o”, spune episcopul, sub iscălitura sa, ca tipograf, și nu a superiorului său Teodosie, „în unele vremi în loc de zi” – el arată că, mai înainte, din neînțelegerea slavonei de către preoții de pe la sate, „orânduialele Besearecii nu să făcea deplină, nici Viețile Sfinților să citiia, ascultătorii neînțelegându și proroceștile citanii” – înțelese doar după acel sunet cu care se mulțumeau grecizanții: „aramă sunându era, au ținbale strigându să auziia”. Într-un singur an de zile ieșiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, *introducerea limbii române în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosoftei al Moldovei*. *Octoihul* din 1700 al aceluiași Mitrofan urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cutează, ori nu putu, să dea în românește decât tipicul și nu cântările înseși, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din același an se prefăceau iarăși din grecește numai tipicul, sinaxarele și citaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma tradițională, nu trebuie – am spus – să se creadă că-l îndemna pe Mitrofan numai frica de a strica ortodoxia sau de a încălca datinile, ci mai ales *greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite*. Dovadă că în „*Triod*” unele cântări sunt și traduse.

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într-o parte a lor. El dă la 1699 *Molitvelnicul*, căruia-i mai zice, după datina de a se adăuga și numele grecesc: „Evhologhion” – un *Molitvelnic* mic „carele cuprinde întru sine toată treaba Besearecii, ce să cuvine preoților”: tipicul singur e românesc, pe când Dosoftei al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 ieșea *Penticostarul*, care nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici într-o formă. *Liturghia* lui din 1702 are tipicul în

românește, pe când *Psaltirea*, cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament*, care reproduce cu îndreptări pe cel ardelenesc și e, ca și acesta, o carte de citire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).